

A MŰVÉSZI KÖNYVKÖTÉS EVOLUCZIÓJA.

DR. GULYÁS PÁLTÓL.

Miként a bécsi udvari könyvtárban 1905-ben megnyílt könyvkötéstörténeti kiállítás a közvetlen szemléleten alapuló tapasztalás bőséges forrása volt mindazok számára, a kik az iparművészet ez ága iránt érdeklődnek, azonképen fontos és jelentős a könyvkötés irodalmában az a kiadvány, melyet e kiállítás anyagáról Anton Schrott & Co. bécsi könyvkereskedő cég adott ki Theodor Gottlieb szakavatott szerkesztésében. Gottlieb a szépen sikerült fénynyomatú s részben könyvnyomatú táblákhoz írt bevezetésében több új szemponttal gazdagítva igyekszik megvilágítani a könyvkötés fejlődéstörténetét. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha ez alkalomból — Gottlieb új adatait is fölhasználva — röviden vázoljuk a könyvkötés történeti ki-fejlését, fejlődését, mintegy kiegészítőül ama tanulmányunkhoz, melyben néhány év előtt ugyane folyóirat hasábjain a könyvkötés technikai részét ismertettük.¹

I.

A mai könyvkötés őseit hiába keressük a klasszikus ókorban az irodalmi művek megőrzésére hivatott könyvformának, a papirusztekercsnek a tekercsessel szerkezeti kapcsolatban nem álló hártýaburkolatában; valódi előzője a röpke jegyzetek megőrzésére használt, viaszszal bevont fa-, fém-, vagy csonttáblák, az ú. n. diptichonok, melyek fedőlapjait sokszor művészi faragványok ékítették. A mikor ugyanis a papirusz-növény rostjaiból készült chartát kezdte kiszorítani a simított állatbőrből nyert pergamen, megváltozott a könyv eddigi alakja, mivel a pergamen mindkét oldalát teleírhatták s így kényelmesebb volt nem göngyölve,

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle 1904. évf. 71—103.; 190—219. l.

hanem ívekbe hajtogatva kezelni ezt az új anyagot. Mikor jelentkezett először ez a kódex-forma, melynek borító táblái gyanánt szivesen használták a diptichonok faragványos fedőlapjait, minden kétséget kizáró módon aligha lehet megállapítani. Egyes kodex-lapok — Jacobs szerint¹ — már a Kr. u. I. századból fönmaradtak, de nagyobb jelentőségre a kódex-forma csakis a Kr. u. IV. század óta emelkedett, kapcsolatban a kereszténység erősebb térfoglalásával, melynek szerkönyveit s főforrását, a Szentírást a törékeny papirusz helyett a tartós és olcsóbb pergamenre másolgatták.

E szerkönyvek s általában a kodexek bekötésére a már említett faragványokon kívül ötvösművészeti remekeket, szövetteléket s végül a könyvkötésnek mint külön iparágnak a kifejlesztésére szolgáló anyagot: különböző állatbőröket használtak föl. Az ötvösművü kötések pazar fénye már a IV. században magára vonta a puritán életű Szent Jeromos korholását s a régibb középkorból (VII—VIII. sz.) a szerkönyvek egész sora maradt reánk, melyek egytől egyig az ötvösművészet remekei. Pazar fényükkel már ezek is elkápráztatnak, bár joggal feltehetjük, hogy a legpompásabbak a portyázó hadak kapzsiságának estek áldozatul. Ily sors érte pl. azt az Új Szövetséget, melynek színarany tábláit — hiteles följegyzés szerint — 89 gyöngy, 31 smaragd, 13 rubin s tömérdek más apróbb ékkő borította. Később az ötvösművü kötések egyre szerényebb pénzbeli értéket képviselnek. A drágaköveket a XII—XIII. században szórványosabban alkalmazzák s a limogesi zománczezal adnak szint és fényt az egyházi szerkönyveknek. Majd a könyvek fatábláit bőrrel vagy szövettel vonják be; a fémdísz csupán a sarkokat, meg a tábla közepét borítja s még így is inkább aranyozott sárgarézből, semmint nemes fémből készül. Az aranyozott vagy zománczozott ezüstkötés új virágzásnak indul a XVI—XVIII. században, de csak Németországban és Erdélyben, a hol az ötvösség tudvalevőlcg különösen föllandult e korban. Ilynemü kötésekéből egész sorozat van a Magyar Nemzeti Múzeum

¹ Zentralblatt für Bibliothekswesen XXVI: 80. — Gottlieb ugyane lapról idézi Timokrates orthographus sírkövét a Kr. u. II. századból, a melyen Jacobs szerint kodex van ábrázolva, de megjegyzendő, hogy idézett helyen ez adatról nincs szó.

régiségtárában. A diszítés elemeit ezüst filigrán, zománczos rozet-ták, niellók s vésett féldrágakövek alkotják. A XVIII. század óta már ez országokból is eltűnik a fémkötés divatja s csak szór-ványosan, mint történeti jelentőséggel nem bíró kuriózumok tűnnek föl. Ide sorolandó a bécsi kiállításon szerepelt az a két kötet, melyet Nápolyból ajánlották föl VI. Károly és Savoyai Jenő számára. Ezen aranyozott fém-ből készült kötések tábláiba üveg alatt rézlapok vannak beeresztve, a melyeket Francesco Parisi egy-egy olajfestménye ékesít.

A XV. század óta, Olaszországból kiindulva, egy új borító-anyag kezd lábrakapni: a különböző fajtájú bársony- és selyem-szövetek, majd pedig a himzések. A biborvörös, kék vagy zöld báráonyt Mátyás királyunk is kedvelte fényesen miniált kodexei borításánál. Az ilyenmő anyaggal borított táblákat a Hunyadi-család czimerével diszített, gazdagon aranyozott, czizelláit ezüst-kapcsok tartották össze. A bécsi kiállításon — noha közel fél-száz (47) szövetkötés volt kiállítva — egyetlen ily fajta Corvin-kötés sem szerepelt. Ellenben mint legrégebb ilyenmő emlékük nemcsak hogy ki volt állítva, de a reprodukciók sorába is bekerült egy Galeazzo Maria Sforza, V. milanói herceg († 1476.) számára készült vörös bársonykötés, melynek födeleit czimeres csattok tartják össze s a melyet e mellett öt-öt, a táblák sarkáiba és közepére elhelyezett csillagidomú köldök s az egész táblán arányosan elszórt ezüstlámgok (flammes) diszítenek (26. tábla).

A bársony- és selyembrokátkötések divatja Itáliából a XVI. század folyamán egész Nyugateurópában elterjedt. Különösen nép-szerű lett Angliában, a hol a himzett kötések divatja is igen elharapódzott. A könyvtábláknak himzésekkel való borítása itt egész a XIII. századig visszanyúlik. A himzett kötések rende-sen bársony-, atlasz-, selyem-, vagy vászonalapon készülnek, selyem- és pamutfonal, arany- vagy ezüstdrót, gyöngyök és fém-csillám (flitter) segélyével. A himzések virágkora a XVI. szá-zadba esik, de sok szép munka készült a Stuartok idejében is. Az angol himzett kötések egy XVII. századi termékét Gottlieb s közli (34. tábla *b*) kép): a selyem alapon selyem- és arany-szállal kivarrt medaillon közepén virággalyak közé fogott, hármás terrasse-szal bíró szökökut látható. A XVII. és XVIII. század-ban Német-, Olasz- és Franciaországban is előfordult a könyv-

táblák illetően díszítése. A bécsi udvari könyvtár főleg olasz, osztrák, német és németalföldi ilyenmű termékekben gazdag, melyek jobbára az uralkodóház tagjainak följánlott példányokon díszlenek. Gottlieb kettőt reprodukáltatott közülök: az egyik (100 tábla) német munka 1627-ből s vörös atlasz alapon gazdag aransujtásozás közepette ábrázolja az első táblán a császári sast, a második táblán pedig a császári koronát; a másik I. Lipót császárnak följánlott nápolyi munka a XVII. századból (27. tábla). Ez utóbbi chamois selyemre készült gazdag arany-arabeszkkel s finoman árnyalt virágfüzérékkel van kihimezve; a középső tükröt világoskék atlasz alkotja, melyen csőrében koronát, karmaiban pálmagalyat — a dicsőség és béke e jelvényeit — tartó röpülő sas van kihimezve.

II.

Az eddig ismertetett díszkötésekkel szinte egyidőben lép föl a bőrkötés, melynek történetében két nagy korszakot különböztethetünk meg: a középkori, ú. n. szerzetesi kötések és az újkori, vagy renaissance-kori kötések korát. A stílusbeli eltérésen kívül főleg technikai különbségek igazolják ezt a beosztást. Míg ugyanis a középkori bőrkötéseket vaknyomással, metszéssel, pontozással és — szórványosan — színezéssel díszítették, addig a renaissance-koriakat a keletről eltanult aranyozással s tarkaszínű bőrök föl- és berakásával ékesítették.

Gottlieb bevezető tanulmánya java részét az aranyozott kötésnek szenteli s a szerzeteskötéseket megelőzőleg tárgyalja. E sajátos beosztásra kétségkívül az indította, hogy az udvari könyvtár legrégebb emléke — egy VI. századi bőrboríték a Reiner-féle papyrus-gyűjteményből — ebbe a csoportba tartozik, de feleli, hogy ez az emlék keleti termék, a nyugateurópai könyvkötés kifejlődésére hatással nem volt s hogy a perzsatorök könyvkötészet, melyhez ez emlék területi közelsége folytán is kapcsolható, csak a XV. század vége felé kezdett a mi könyvkötőművészetünkre hatást gyakorolni, mely az új hatásokat a régebb szerzetesi kötések útján kialakult technikai készséggel kombinálta. Ha tehát szerves fejlődésében akarjuk megvilágítani a könyvkötés művészetét, okvetlenül a klastromi kötéssel kell megnyitnunk a sort, habár a keleti — de egyelőre Nyugat-

európában ismeretlen — emlékek kronologailag meg is előzik e termékeket.

E fölfogásból kiindulva először a szerzetesi könyvkötés termékeit vesszük vizsgálat alá, mely nevét készítése helyétől nyerte. Hiszen javarészüket a klastromok műhelyeiben készítették a szorgalmas szerzetesek. Főleg a benzések Európaszerte található rendházaiban virágozott az iparművészetnek ez a fontos ága. De azért világi papok, sőt laikusok is foglalkoztak e mesterséggel. Az sem lehetetlen, hogy legalább mellékesen a nyeregkészítők is vállalkoztak könyvek bekötésére. A városi élet föllendülésével karöltve a XIII. század folyamán a nagy városokban — így Firenzében, Kölnben s főként Párisban — önálló könyvkötő műhelyek is létesültek. A czéhrendszer kialakulásakor eleinte egyéb iparágakkal közös testületbe sorakoztak. Így Párisban 1401-ben és Londonban 1403-ban a másolókkal, könyvfestőkkel és könyvkereskedőkkel alkottak közös czéhet, Strassburgban pedig 1502-ben a könyvkötők és könyvnyomtatók az ötvösökkel közös czéh kebelébe tartoztak.

A középkori könyvkötéseket, díszítő technikájuk alapján, két nagy csoportba sorozhatjuk: a bőrmetszés és a vaknyomás útján díszített emlékek csoportjába.

A bőrmetszés technikája a régibb, mivel első kezdetleges tapogatózásai a IX. század elejére visszanyúlnak. Legrégibb ez ideig ismeretes példája a fuldai könyvtár egy kis méretű (12.7×10 cm.) evangéliumos kéziratán látható. E technika egy másik korai emléke a Szent Cuthbert durhami sírjában 1104-ben talált ugyanily kisméretű evangélium bekötése, melyet azonban a tudósok egy része a X. századi kötés XII. századi másolatának tart.

E két korai kísérlet után hosszú időre megszakad a hasonló technikájú kötések sora. Bár egyéb bőrmunkákon elég sűrűn előfordul, kötéseken csak a XIV. és XV. században tűnik föl ismét s ekkor is csak Német-, Cseh- és Magyarország területén. A korszak egyik stilisztikailag és technikai kivitelre is legérettebb terméke a gamingi karthauzi kolostorból került ki s vétel útján jutott a mult század közepén a bécsi udvari könyvtár birtokába. A 35.1×17.3 cm. méretű hátsó táblát, mely pompás gótikus lombdíszebe foglalva Jézus monogrammját ábrázolja, Gottlieb

hasonmásban is megörökítette. Egy másik érdekes terméke e technikának, mely az eddigi szakirodalomban mint a bécsi iparművészeti múzeum tulajdona szerepelt, de mint Gottlieb kiadványából kiderül, a Hofbibliothek birtokában van, egy lombsátorban enyelgő szerelmes párt ábrázol. Ez emlék jelentőségét az adja meg, hogy e tábla kő tükörképe egy 1480 körül készült rézmetszetnek.

A hazai emlékek legkiválóbbja e nemben az a pozsonyi kodex, melynek előtáblája a Nemzeti Múzeum könyvtárában van, míg hátsó táblája s maga a kodex a pozsonyi káptalan tulajdona. E datált táblára, mely 1488-ból való, felül az évszám, alól stilizált bogáncs van bemetszve, míg négy sarkában stilizált inda övezi medillon módjára egy-egy szent főpap hasonló technikával készült mellképét.

A sokkal nagyobb számban fönmaradt vaknyomású kötések legrégebb emlékei Angliában maradtak reánk, melyeknek a használt bélyegzők sokféleségét s elrendezésük változatosságát dicsérő gazdag sorozata London, Winchester, Durham, York s néhány más város és kolostor leleményességét hirdeti e téren. Érdekes, hogy már e kötésekben feltűnnek az apró egyenes és félkörös rovátkokból összeállított fonatos lánczművek, mely a XV. századi Medici- és Corvin-kötések finomabb kivitelű paszomántdiszére emlékeztet. Gottlieb e lánczmű magyarázatakép keleti hatást tételez föl.

Franciaország legrégebb vaknyomású bőrkötése szent Lajos korába nyúl vissza (XIII. század); a használt bélyegzők apokaliptikus szörnyeket, a francia lilomot és a kasztíliai tornyot ábrázolják. A francia kötésekben a táblák közepét azonos bélyegzők vertikális sorai foglalják el, melyeket keret módjára elhelyezett egyéb bélyegzők kétszeresen, sőt háromszorosan vesznek körül.

Egészen más a bélyegzők elrendezése a jóval durvább kivitelű németországi emlékeken. Itt, a bélyegzőkből alakított szimpla, vagy többes kereten belül a középső részt simító vassal vont átlók, vagy indaszerű bélyegzők rutás mezőkre osztják föl, melyek vagy azon üresen maradtak, vagy kisebb bélyegzőkkel töltettek ki. Nagyjában hasonló elrendezést találunk a XV. század utolsó negyedéből való osztrák kötésekben is, csak hogy a külső szegélyt gyakran csúcsíves

friz alkotja, míg a rutákat sokszor az előbb említett paszomántdíszhez hasonló fonadékból képezik, melyet nem ritkán ki is festettek. Egyik Bécsben 1480 körül készült ilyenmü terméket, a melyet az alkalmazott mondatszalag tanúsága szerint Blasius Coniugatus készített, ábrázol Gottlieb kiadványának 78. hasonmása.

A hazai emlékek, melyek főként Felsőmagyarország fejlettebb iparú városaiból valók, nagyrészt a német s osztrák tipikus elrendezést mutatják. Önálló típusnak tekinthető a XV. századi lőcsei kötéseknek az a szép sorozata, mely jelenleg a gyulafehérvári Batthyányi-könyvtárban található. «Rendszerint — írja róluk Varju — az egyebütt is szokásos körívekből s liliomokból alkotott keret közepén hajlott vonalakból és gót modorú stilizált virágokból szerkesztett, természetest utánzó naiv, de csinosan összeállított bokrok vagy virágcsomók képezik a tábla díszítését».

A Németalföldről származó görgető és préselesre szolgáló dúcz a XVI. század folyamán egy új s egész Európaszerte meghonosult kötéstípusnak volt a megteremtője, melynek emlékeivel minden régibb anyagot tartalmazó könyvtárban százszámra találkozunk, de a melynek a művészethez már édes-kevés köze van: így ez áttekintés keretébe alig állítható.

III.

A valóban művészi kötés a XV. század végétől kezdve egy új technika: az aranyozás, majd ennek kiegészítője, a bőrfeltét hordozója, mely Keletről jött Nyugateurópába s a melynek első virágzása hazánk területére esik.

Gottlieb aránylag elég kimerítően foglalkozik a keleti könyvkötés történetével s nem egy, a könyvkötés történészei előtt eddig ismeretlen, vagy kellőkép ki nem aknázott adattal gazdagítja e téren nagyon is sommás ismereteinket. A Hedsra 377-ik évében (Kr. u. 988-ban) készült Kitáb-al-Tihristben több koránkönyvkötő és aranyozó van fölemlítve, a kik tehát legkésőbb a X. századba tehetők, de Gottlieb helyesen tételezi föl, hogy aranyozáson nem az aranynak meleg vasakkal való fölrakása, hanem aranyfestés értendő, mert hiszen még a XIV. századi kötéseken is csak igen szórványosan jelenik meg az aranydísz, akkor is pontok — vagy gyöngyök — alakjában, melyekről

mindeddig nem sikerült kétséget kizáró módon megállapítani, hogy meleg vassal vagy ecsettel lettek-e fölrakva. A keleti kötés három típusa közül kettő: az arab és a perzsa, már a XV. században teljesen kialakult, míg a perzsából leszármazott török kötés-típus jóval később önállósult.

E keleti kötések technikájából egyelőre csupán a paszomántfonadékot vették át az olaszok, főleg a firenzeiek, míg a dúsabb aranyozást — ugyancsak keleti hatás alatt — Velenczében alkalmazták Aldus Manutius műhelyében, a honnan egész Nyugateurópában elterjedt s önálló művészetté fejlődött.

Azonban még a velenczeiek átvételét megelőzőleg előfordul az aranyozás azokon a határozottan keleti mintákra emlékeztető elrendezésű, rendszerint vörös maroquin-kötéseken, melyek nagy királyunk, I. Mátyás számára készültek. Gottlieb aránylag bőven foglalkozik művében a Corvinával, melynek könyvkötés-történeti jelentőségét teljesen elismeri. Szerinte a Corvina kötésein látható paszomántdísz kétségkívül florenczi közvetítés terméke, de emezeknél durvább vasakkal készült. A kereten belül látható dús aranyozás elrendezésében a sarkoknál inkább arabs s a közép-résznél inkább perzsa hatást érzek. A virágos vasak alkalmazására perzsa kötésekön kívül e korban csupán nápolyi kötésekön találván analógiát — nem ugyan emlékeken, hanem csak levéltári följegyzésekben — Gottlieb fölteszi, hogy Mátyás király, a kit rokonsági kötelék is fűzött a nápolyi udvarhoz, nápolyi közvetítéssel jutott könyveinek sajátos bekötési stílusához. Nápolyba viszont a keleti technika esetleg spanyol közvetítéssel jutott, a mit az aragoniai uralkodóház családi összeköttetései tesznek valószínűvé. Hogy hol készültek a Corvina kötései, arra nézve Gottlieb azon a nézeten van, hogy a nyolczvanas évektől fogva készültek kétségkívül Magyarországon s minden valószínűség szerint Budán. állították elő. Mint bizonyítékot fölhozza a műve 12. tábláján reprodukált tipikus Corvin-kötést, mely egy eredetileg Venczel cseh király számára írt kodexet borít. Gottlieb szerint alig hihető, hogy a nehéz kötetet Mátyás király átkötés végett Itáliába küldte volna. A kötés technikai részletei azonban véleménye szerint kétségtelenné teszik, hogy a budai műhely első munkásai vagy tanítói olaszok voltak.

A Corvina fényes epizódját elhagyva, Gottlieb ismét visszavisszatér Velenczéhez s első sorban az Aldinák kötésével foglalkozik, melyből a Grolier-kötés valószínűleg kifejlődött. Amit e kötések kezdetleges diszító technikájáról mond, azt teljesen aláírjuk, csak azt nem értjük, ha a XVI. század elején még ily kezdetleges az olasz könyvkötő ipar, miként tehető fel, hogy a Corvina jóval magasabb fokon álló aranyozó-technikáját mégis olaszoktól sajátították el a budai könyvkötő műhely legényei? A velencei stílus mellett, mint jellegzetes alakulásokat említi a római emlékeket, a melyek sorába közelebbi indokolás nélkül Canevari jellegzetes kötéseit is sorozza, a melyet a szakirodalom eddigelé velencei termékeknek tartott. A külön típust alkotó bolognai kötések a német nemzet ott működő könyvkötőjének tulajdonítani, ha még csak föltételelesen is, bővebb bizonyítékok hiányában kissé elhamarkodott.

A XVI. századi aranyozott könyvkötések művészileg legértettebb terméke kétségkívül a francia Grolier s a vele közel egykorú olasz Maioli számára készültek. A diszító művészet e remekműveinek készítőit az ismeretlenség sűrű homálya borítja, melyet mindeddig nem sikerült eloszlatni. Annyi kétségtelennek látszik, hogy egy részük Olaszországban, de a legnagyobb rész Franciaországban, talán Lyonban és Párisban készült. Ha már a diszítéshez használt vasak s az ornamentum összeállításában nyilvánuló szellem nem nyújt kellő támpontot a kötések keletkezési helyének megállapításánál, úgy még kevésbé alkalmas erre az a két segédeszköz, melytől Gottlieb oly sokat vár: az előzékpapír vízjegye s a könyveknek a fűledek fölerősítésénél alkalmazott pergamensávokon található följegyzések nyelve. Ezt Gottlieb akaratlanul maga is beigazolja egyik okoskodásával. Műve 39. b) lapján egy Grolier-kötést reprodukál, a melynek borítóbőréen szerinte jellegzetesen olasz márványozás nyomaival találkozunk s a melynek előzékpapírosa is olasz vízjegyet visel; de minthogy a könyv betáblázásánál használt pergamen sáv francia nyelvű szövegtöredéket tartalmaz, «ez a kötés is Franciaországban készült». Az olyan kritériumoknak, a melyek ilyen ingatag jellegű okoskodásra hatalmaznak föl csupán, alig van jelentőségük s csak nagyképekűsítésre alkalmasak. A míg egyes, meghatározott kötésekhez fűződő oklevélbeli adatok nem

kerülnek napfényre, a Grolier- és Maioli-kötések keletkezési helyét illetőleg csak föltevésekre vagyunk utalva.

Több figyelmet érdemel Gottlieb azon föltevése, hogy a francia könyvkötőkre oly jellegző azuros (rovátkos) vasak alkalmazása talán Holbein hatására vezethető vissza, a ki 1538-ban Párisban tartózkodott. A francia művészi kötés fejlődését nagyon elősegítette az a körülmény, hogy XII. Lajos óta a királyi család tagjai sorából is nem egy finom izlésű és bőkezű bibliofil került ki. A rájuk vonatkozó emlékeket a kötéseken alkalmazott címerek, kezdőbetűk és jelképek teszik fölismerhetőkké. Így I. Ferencznek rendesen fekete borjúbórból készült kötésein gyakran előfordul a szalamander, mely a király jelmondatát: *Nutrisco et extingo* jelképezi. II. Henrik és kedvese Dianne de Poitiers kötéseit a monogrammok, a Dianát jelképező holdsarlók s egyéb kisebb-nagyobb vadászati és hadi emblémák teszik fölismerhetőkké. III. Henrik még legcsintalanabb tartalmú könyveinek bekötését is a gyász és halálfélelem jelképeivel (halálfej, Krisztus kínszenvedésének szimbolumai) és jelmondataival (*Memento mori*, *Mort m'est vie*) díszítette föl. Az ő korában alakult ki egy új stílus: az à la fanfares-kötés, melyet a szalagmű közeit betöltő hajszálvékony, apró levelekben kihajtó csigavonalak jellemeznek. E stílust az Éve-család nevéhez fűzik, melynek tagjai egész XIII. Lajos idejéig mint udvari könyvkötők szerepelnek. De minthogy az ő nevükkel egyidőben ugyane minőségben más nevek, így Louis Le Duc és Rué is szerepelnek s a fejedelmi származású kötések egy igen tetemes része nem a fejedelmek, hanem a műveiket fölajánló szerzők rendelkezéséből készültek, e följegyzések a kötések készítőit illetőleg teljesen megbízható támpontul alig tekinthetők.

Az à la fanfares-stílus, különösen az a későbbi változata, mely dúsabb levelű babérlombokat használt a díszítmények alakításához, a század utolsó évtizedeiben határozott túlterhelésre vezetett. Gottlieb e túlterhelés ellenhatásának fogja föl az ú. n. filigránvasak alkalmazását, mely a díszítmények konturjait csak kipontozva tünteti föl. Minthogy ez időben: 1625. körül Le Gascon volt a leghiresebb könyvkötő, ha nem is bizonyos, de legalább is valószínű, hogy a pointillé-stílus megteremtője, vagy legrosszabb esetben népszerűsítője ez a mester volt. Gott-

lieb Le Gasconnal kapcsolatban fölemlíti és czáfolja azt a különben nem közkeletű hipotézist, mintha ez a könyvkötő-művész azonos volna Badier-val, a kitől 1650 körül maradt ránk két szignált kötés.

Gottlieb bevezetésében Le Gasconon túl a francia könyvkötést nem kíséri, pedig a táblák közt egész a XIX. század elejéig találkozunk néhány remekmű képevel. A XVIII. század könyvkötőmesterei közül a Boyet-család, a melyet Savoyai Eugén herceg is foglalkoztatott, a sokat és sokféle irányban dolgozó Padeloup és iskolája, melyet a szinpompás bőrfeltét gyakori alkalmazása s a keret módjára használt, nem ritkán gépnymósú, csipkedísz jellemez s a század második felében élt ifj. Derôme, az *à l'oiseau*-stilus megteremtője érdemelnek említést. Ez utóbbi halála után a technikai kivitel s az ornamentika izlése tekintetében egyaránt hanyatlás állott be, melynek a császárság korában a Bozérian-család vetett gátat. Azóta hosszú ideig: a legutóbbi évtizedek stílusbeli ujításáig stagnált a francia könyvkötés iparművészete. A legkiválóbb mesterek: Trautz-Bauzonnet, Belz-Nièdré, Cusin, inkább izléses másolók, semmint eredeti alkotó művészek, a kik beérték a mult századok formakincsének technikailag tökéletes variálásával.

Olaszországban még gyorsabban állt be a hanyatlás: vannak ugyan még igen csinos, de jobbára kissé túlterhelt kötések a XVII., sőt a XVIII. század folyamáról is — Gottlieb műve 24. és 25. tábláján közöl belőlük egyet-egyét — de jobbára pusztán utánzatai a francia mestereknek s külön, határozott stílust mindmáig nem teremtettek meg.

Egészen másként áll a dolog Angliában, hová az aranyozott renaissance-kötést Franciaországból importálták a XVI. század negyvenes éveiben. Hosszú ideig a francia minták ügyes másolására szorítkoztak; sajátos jellegű stílus csupán II. Károly idejében (1660—1685.) fejlődött ki, az ú. n. *cottage-roof style*, mely nevét az eresz módjára alakított keretrajzról kapta, melynek közeit szalagműbe foglalt, vagy szabadon elrendezett virágos galyak fődik. Ezekkel némi rokonságban állanak a naturalisztikus virágokból, keskeny levelekből és legyező-motivumokból sok találékonysággal s helyes díszítőérzékkel egybeállított skótsországi kötések, melyeket skót stílus alatt foglalnak össze az angol

kötés történetirői. A naturalisztikus törekvések fokozottabb mértékben nyilvánulnak Eliot- és Chapmannak Robert Harley oxfordi gróf és hírneves könyvbarát számára készült kötésein (1720 óta), melyek egyik főmotívuma a gránátalma. De a naturalisztikus diszítőelemek fejlődésük tetőpontját Roger Payne-nek (1739—1797) remekműveivel érték el, melyek egyik szép darabját a bécsi kiállításon is megcsodálhattuk, de a mely, sajnos, nem került be Gottlieb reprodukciói sorába. Egy kis folió alakú vörösmarquin-kötés volt ez, melyen oly bájosan érvényesült a sarkokon csoportosított naturalisztikus virágmotívum. A XIX. században Cobden-Sanderson föllépéséig, a kinek működése már a jelené, itt is, mint Franciaországban, a történelmi diszítőmotívumok örökös utánpótlása jellemzi a könyvkötészetet, melynek termékeit csak a jó technikai kivitel teszi elfogadhatókká.

A többi nemzetek közül az aranyozott díszkötés fejlődésében főleg Németország említhető, a hol Krause Jakab drezdai mester, Ágost szász választófejedelem udvari könyvkötője alkotott igen változatos és izléses műveket. Az ismertek száma mintegy 170 körül van. Az ő stílusára vall a Gottlieb művének 86. tábláján látható kézi és géparanyozású borjúbörkötés. Gottlieb még számos, jobbára nehézkes ornamentikájú német és osztrák kötést reprodukál, melyek mind arról tanuskodnak, hogy ezen iparművészet valami nagy eredetiségre a német birodalomban nem jutott.

Ugyanez áll hazai könyvkötéseinkre is, melyek legszebb XVII—XVIII. századi termékei Kolozsvárt, Debreczenben s Nagyszombatban készültek, jeles technikával, de főleg északnémet és holland minták hatása alatt. Legkedvesebb virágmotívumaik a szegfű és körömvirág. A kiállításon e korabeli könyvkötészeti termékeink néhány esinos terméke volt látható. A legszebb volt közöttük az 527. szám alatt kitett pozsonyi kötés Mária Terézia korából, melynek elrendezése, bélyegzői az egykorú debreczeni kötésekre emlékeztetnek. Kár, hogy legalább ennek a reprodukálására nem szorított helyet az érdekes kiadó, a kinek műve méltón rögzíti meg azokat a tanulságokat, a melyek a bécsi kötéstörténelmi kiállításból leszűrhetők s gazdag emlékanyaggal gyarapítja a még mindig nem eléggé terjedelmes reprodukció-sorozatot.